

IN PASCHA DOMINI

Themata sermonis

Evangelium in Pascha Domini: *Maria Magdalene*, quod dividitur in quattuor clausulis.

In primis sermo ad praedicatorem, qualiter debet conficere ex speciebus virtutum animae electuarium, ibi: *Unguentarius faciet pigmenta*.

[DE PRIMA CLAUSULA]. Item sermo de humilitate, ibi: *Maria Magdalene*.

Item sermo de mundi contemptu et qualiter quilibet debet recipere Corpus Christi, ibi: *Expurgate vetus fermentum*.

Item sermo de pace, ibi: *In tribus placitum est spiritui meo*, et de natura apum.

Item sermo ad religiosos, ibi: *Sume tibi aromata*.

Item sermo moralis de tranquillitate cordis, ibi: *Et valde mane*.

[DE SECUNDA CLAUSULA]. Sermo ad volentes intrare religionem, ibi: *Quis revolvat nobis*.

[DE TERTIA CLAUSULA]. Sermo ad contemplativos, ibi: *Et introeuntes*.

[DE QUARTA CLAUSULA]. Sermo de decem apparitionibus Domini et earum significatione, ibi: *Iesum quaeritis*.

Item sermo de resurrectione generali et quattuor dotibus corporis glorificati, quae in quattuor fluminibus designantur paradisi, ibi: *Erit lux lunae sicut lux solis*.

Item sermo ad praedicatorem vel Ecclesiae praelatum, ibi: *Tolle virgam*.

Item sermo ad poenitentes, ibi: *Saga cilicina*, et ibi: *Deus omnipotens apparuit mihi in Luza*.

Item sermo de misericordia circa pauperes, ibi: *Apparuit Dominus Moysi in flamma ignis*.

Exordium. Sermo ad praedicatorem

1 - In illo tempore: *Maria Magdalene et Maria Iacobi et Salome emerunt aromata, ut venientes ungerent Iesum etc.*¹

Dicit Ecclesiasticus: *Unguentarius faciet pigmenta suavitatis, et unctiones conficiet sanitatis*². “Pigmenta dicta, quod in pila et pilo agantur, quasi piligmenta”³. Pigmenta sunt illae species, de quibus dicit anima poenitens in eodem Ecclesiastico: *Quasi myrrha electa dedi suavitatem odoris; et quasi storax et galbanus et ungula et gutta*⁴. Hae species, ut dicit GLOSSA, “sunt pigmenta pretiosa apud medicos, et significant virtutum species, quas ad curationem hominum adhibent veri vel spirituales medici”⁵. ‘In myrrha poenitentia designatur’⁶, quae vera esse non potest nisi ei istae quattuor species commisceantur, storax scilicet et galbanus et ungula et gutta. “Storax gutta est arboris profluens, odoris iucundissimi, et quasi mellosum liquorem emittens”⁷; “galbanus est species quae odore suo fugat serpentes”⁸; ungula est quae in Exodo onycha dicitur, graece enim onyx, latine ungula, quia humano ungui assimilatur; gutta est quaedam species, quae quaslibet duritias curat et tumores sedat”⁹. In storace ergo lacrimarum compunctio, quae in conspectu Dei redolent, et animae poenitentis ‘super mel et favum sunt dulciores’¹⁰; in galbano, confessio, quae serpentes, idest daemones, fugat; in gutta, satisfactionis humilitas, quae duritiam mentis curat et superbiam corporis sedat, designatur. Sed, quia non omnis qui inceperit, sed ‘qui perseveraverit beatus erit’¹¹, ideo his debet adiungi ungula, quae est extrema pars corporis, idest perseverantia finalis. Haec ergo unguenta

¹ Mc 16,1

² Eccli 38,7

³ ISID., *Etym.* IV,11,5, PL 82,195

⁴ Eccli 24,20-21

⁵ GLO. ORD., Eccli 24,21

⁶ Cf. GLO. ORD., Eccli 24,20

⁷ GLO. ORD., Eccli 54,21; ISID., *Etym.*, XVII,5, PL 82,621: «Storax autem dicta, quod sit gutta arboris profluens et congelata; ipsa storax... pinguis, resinosa, odoris iucundi, humecta, et veluti mellosam liquorem emittens».

⁸ GLO. ORD., Ex 30,34

⁹ GLO. ORD., Eccli, l.c.

¹⁰ Cf. Ps 18,11

¹¹ Cf. Mt 10,22; 24,13

‘pigmentarius, idest praedicator’¹², in pila, idest corde peccatoris, debet contundere, vel agere, pilo praedicationis, et balsamum non mixtum commiscere divinae miserationis, ut suavius sapiant palato animae poenitentis.

Sequitur: *Et unctiones conficiet sanitatis*. Unctio, quae docet hominem de omnibus quae ei sunt necessaria, conficitur ex duobus, vino scilicet et oleo: vino, quod fluxit ex vite vera, crucis torculari compressa, et oleo, quo in die Pentecostes inuncta fuit primitiva Ecclesia, hoc est ‘sanguine Iesu Christi et gratia Spiritus Sancti’¹³. Ex his duobus unguentarius debet unctiones conficere, ut membra Iesu Christi, quae sunt fideles Ecclesiae, cum tribus mulieribus valeat inungere, de quibus dicitur in hodierno evangelio: *Maria Magdalene et Maria Iacobi et Salome emerunt aromata* etc.

2 - Nota quod in hoc evangelio quattuor notantur. Primum, sanctarum feminarum devotio et aromatum emptio, cum praemittitur: *Maria Magdalene* etc. Secundum, lapidis revolutio, cum adiungitur: *Et dicebant ad invicem* etc. Tertium, angeli visio, ibi: *Et introeuntes in monumentum* etc. Quartum, Iesu Christi Resurrectio, ibi: *Qui dixit illis: Nolite expavescere* etc.

I - De sanctarum mulierum devotione et aromatum emptione

3 - Dicamus ergo: *Maria Magdalene et Maria Iacobi et Salome emerunt aromata* etc. In his tribus feminis tres animae nostrae virtutes designantur, mentis scilicet humilitas, mundi contemptibilitas, pacis iucunditas. In Madgalena, a Magdalo castello, “quod turris interpretatur”¹⁴, sic dicta, mentis humilitas; in Maria Iacobi, ‘quae supplantatrix interpretatur’¹⁵, ‘minoris Iacobi matre’¹⁶, mundi contemptibilitas; in Salome, ‘quae pacifica dicitur’¹⁷, ‘Iacobi et Ioannis evangelistae matre’¹⁸, pacis iucunditas figuratur. Hae vero feminae uno nomine nuncupantur, scilicet Maria, “quae illuminatrix interpretatur”¹⁹, quia hae tres virtutes hominis mentem illuminant, in qua habitant. De qualibet ergo aliqua disseramus.

Maria Magdalene, haec est mentis humilitas, quae tamquam turris in altum se exaltat, dum se nihil reputat. Unde Iacobus: *Glorietur frater humilis in exaltatione sua*²⁰, quia unde humiliatur inde exaltatur. De hac turre dicitur in Genesi, quod Iacob *erexit tabernaculum trans Turrem gregis*²¹. In turre humilitas, in grege pura simplicitas designatur. Iacob ergo, idest vir iustus, suae vitae tabernaculum, in quo militat, ‘cuius vita militia est super terram’²², figit trans Turrem gregis, quia in humilitate, quae est mater purae simplicitatis, constans existit. Et nota quod dicit *trans turrem* et non *in turre*, quia vir iustus, dum hic vivit, minus de se sentit quam sit.

Unde de Magdalena dicit Ioannes: *Maria stabat ad monumentum foris, plorans. Dum ergo fleret, inclinavit se et prospexit in monumentum. Et vidit duos angelos in albis sedentes, unum ad caput et unum ad pedes, ubi positum fuerat corpus Iesu*²³. Nota verba singula. “Monumentum dictum, quod mentem moneat, ad recordationem scilicet defuncti”^{24/a}, nostrae mortis memoriam, nostrae sepulturae recordationem significat; quae nos monent mente dolere et operibus poenitentiae insistere^{24/b}. *Maria ergo stabat ad monumentum*, quia humilis ad memoriam suae mortis stat sollicitus, ut, ‘cum venerit, ipsum inveniat vigilantem’²⁵. Et qualiter stabat? *Foris*, inquit, *plorans*: foris, non

¹² Cf. GLO. INT., Cant 5,13; «Pigmentarii: “apostoli vel quibuslibet praecedentibus patribus”».

¹³ Cf. GLO. INT., Lc 10,34; «Charisma Spiritus Sancti».

¹⁴ HIER., *Lexicon origenianum*, PL 23,1292

¹⁵ Cf. HIER., *De nom. hebr.*, PL 23,885, ex nomine *Iacob*, ut patet

¹⁶ Cf. Mc 15,40

¹⁷ Cf. HIER., *o.c.*, PL 23,887

¹⁸ Ex concordantia Mc 16,1 cum Mt 27,56

¹⁹ Cf. HIER., *o.c.*, PL 23,886

²⁰ Iac 1,9 (Vg. *add*)

²¹ Gen 35,21 (Vg., *fixit...*)

²² Iob 7,1

²³ Io 20,11-12 (Vg., *add*)

^{24/a} ISID., *Etym.* XV,11,1, PL 82,551

^{24/b} Cf. AUG., *De cura pro mortuis gerenda*, PL 40,596: «Sed non ob aliud memoriae vel monumenta dicuntur ea quae insignita fiunt sepulcra mortuorum, nisi quia eos qui viventium oculis morte subtracti sunt, ne oblivione

intus. Foris, nihil aliud est nisi *ploratus et ululatus multus*; *Rachel*, “quae interpretatur ovis”²⁶, idest anima poenitentis simplex, *plorat filios suos*, idest opera sua, quae peccati perpetratione fuerunt mortua, *et non vult consolari, quia non sunt*²⁷ ita bene viva sicut erant prius antequam fuissent mortua. Heu! quam facilis est descensus, sed difficilis ascensus! “Labitur exiguo, quod longo tempore partum est”²⁸. *Dum ergo fleret, inclinavit se et prospexit in monumentum*. Ecce vera humilitas poenitentis. Nota ista tria verba: fleret, inclinavit, prospexit. Fleret, ecce contritio; inclinavit, ecce confessio; prospexit, ecce satisfactio, cui vere intendit, cum oculus ad monumentum suae mortis dirigit.

Et vidit, inquit, *duos angelos*. Isti duo angeli, “qui interpretantur nuntii”²⁹, significant, moraliter, nostrae vitae miserum ingressum et amarum egressum. Nos, qui sumus corpus Iesu Christi, habeamus unum ad caput et unum ad pedes, nostrae vitae miserabilem ingressum et egressum attendentes. Qui bene dicuntur angeli, quia nobis annuntiant nostri corporis fragilitatem, huius mundi vanitatem. Isti sunt duo angeli, qui, ut dicitur in Genesi, *eduxerunt Lot de Sodomis, et dixerunt ei: Salva animam tuam; noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione; sed in monte salvum te fac, ne et tu simul pereas*^{30/a}. Quisquis enim suae vitae ingressum et egressum bene consideraret, *de Sodomis*, idest mundi et peccati foetore exiret, animam suam salvaret; *post tergum*, idest ad praeterita peccata, non rediret^{30/b}; et *in omni circa regione* non staret - circa omnem regionem stat, qui circumstantias et imaginationes peccati, post peccatum dimissum, adhuc non dimisit -, *sed in monte*, ‘idest vitae excellentia’³¹, se salvaret. Recte ergo per Magdalenam humilitas designatur.

4 - Cui Maria Iacobi, ‘quae interpretatur supplantatrix’^{32/a}, bene associatur. Haec est mundi contemptibilitas, quae omnia transitoria, tamquam lutum, pedibus conculcat^{32/b} et veteris conversationis fermentum expurgat. Unde dicit Apostolus in hodierna epistola: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi; etenim Pascha nostrum immolatus est Christus*³³. “Fermentum, a fervore dictum, quod plus prima hora non potest contineri, crescendo enim excedit”³⁴, “graece *zyma* dicitur”³⁵. Unde in prosa: “Zyma vetus expurgetur, ut sincere praedicetur, nova resurrectio”^{36/a}. Fermentum est cupiditas terrenorum et concupiscentia carnalium desideriorum,

etiam cordibus subtrahantur, in memoriam revocant, et admonendo faciunt cogitari: nam et memoriae nomen id apertissime ostendit, et monumentum eo quod moneat mentem, idest admonet, nuncupatur».

²⁵ Cf. Lc 12,37

²⁶ GLO. INT., Gen 29,25; HIER., *De nom. hebr.*, PL 23, 827: *Rachel*, “ovis, vel videns principium, aut visio sceleris, sive videns Deum”.

²⁷ Mt 2,18 (Vg. *mut*) e Ier 31,15

²⁸ CATO, *Disticha*, II,17,2

²⁹ GLO. ORD., Io 20,12

^{30/a} Gen 19,17 (Vg. *Eduxeruntque eum, et posuerunt extra civitatem; ibique locuti sunt ad eum, dicentes: ...*).

^{30/b} Cf. HUGO DE FOLIETO (1096-1172), *De claustris animae*, II, 15. PL 176,1064: «Inter abusiones huius saeculi sola maior est senis obstinatio, qui mortis proximus, mortis adventum non exhorret, quia quasi ad ostium mundi huius positus foris spectat, nec tamen vitae praesentis attendit egressum, nec ingressum futurae considerat, audit nuntios mortis, et credere non vult eis. Tres sunt nuntii mortis: casus, infirmitas, senectus».

³¹ Cf. GLO. ORD. et INT., ibidem; «Montem, “vitae excellentia”».

^{32/a} Cf. GLO. INT., Mt 1,15; «Iacob, “supplantator vel luctator”».

^{32/b} Cf. MARTINUS LEGIONENSIS, *Expositio libri Apocalypsis*, PL 209,365: «Mulier amicta sole... et luna sub pedibus eius, quia sancta Ecclesia cuncta terrena quae sicut luna crescunt et decrescunt, quasi lutum quod pedibus suis conculcat, despicit et pro nihilo habet».

³³ ICor 5,7

³⁴ ISID., *Etym.* XX,2,19, PL 82,709: «Fermentum a fervore nuncupatum, quod plus una hora non potest contineri. Crescendo enim excedit». PAPIAS VOCABULISTA: «Fermentum, levamentum a fervore dictum, quia plus prima hora non potest contineri: crescendo enim excedit». Con qualche piccola differenza dalla definizione di Isidoro, Antonio adotta quella di Papias. In 209,32-210,3, applica *fermentum* alla cupidità e alla concupiscentia, mentre Papias lo applica al peccato o ai cattivi insegnamenti in generale: «Fermentum peccatum significat. Ponitur aliquando pro bona doctrina, aliquando pro mala, graece *zima* dicitur».

³⁵ GLO. ORD., ICor 1.c.

^{36/a} ADAMUS A S. VICTORE, *Sequentia V*, PL 196,1437-1438. Editio MIGNE habet «celebretur» loco «praedicetur»: formula utilizzata nella liturgia. Cf. JEAN LECLERCQ, *Spiritualità monastica nei Sermoni*, in «Atti 1981», p. 204.

quae postquam fervere incipiunt, omnem modum excedunt; quia avarus pecunia non implebitur, nec luxuriosus carnis petulantia saturabitur ^{36/b}.

Unde Isaias: *Impii*, idest avari et luxuriosi, *quasi mare fervens, quod quiescere non potest, et redundant fluctus eius in conculcationem et lutum*; et: *Non est pax impiis, dicit Dominus*, ³⁷. *Fluctus "maris"* ³⁸, ferventis et inquieti, sunt desideria hominis perversi, 'quae ipsius animam conculcant' ³⁹, et in 'lutum faecis et miseriae, in quo porci, idest daemones, libenter habitant' ⁴⁰, redigunt. *Expurgate ergo vetus fermentum*. Unde Dominus praecipit in Exodo: *Septem diebus fermentatum non invenietur in domibus vestris. Qui comederit fermentatum, peribit anima eius de terra Israel* ⁴¹. Septem diebus, 'idest omni tempore vitae nostrae' ⁴², quae septem diebus circumvolvitur, fermentatum, fervens mundanae et carnalis concupiscentiae, non invenietur in domibus, idest cordibus vestris. Alioquin anima eius, quae comederit, peribit de terra Israel, idest vita aeterna, in qua 'videbimus Deum facie ad faciem' ⁴³. "*Expurgate ergo vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi*" ⁴⁴.

Unde in Exodo: *Tulit populus conspersam farinam antequam fermentaretur, et ligans in palliis, posuit super humeros suos* ⁴⁵. Et paulo post subditur: *Coxeruntque farina, quam conspersam tulerunt de Aegypto, et fecerunt subcinericios panes azymos* ^{46/a}. Nota quod in hac auctoritate tria notantur: contritio, confessio et satisfactio ^{46/b}. "Farina, dicta a farre" ^{47/a}, quod est cibus infirmorum, est poenitentia, quae est cibus peccatorum, quam debemus conspergere aqua contritionis et ligare in palliis, idest conscientiis nostris ^{47/b}, vinculo confessionis, et portare super humeros nostros per opera satisfactionis. Hanc farinam, ne fermentetur, igne, idest amore Spiritus Sancti coquamus, et panes subcinericios, nostrae mortalitatis scilicet viaticum, 'azymos sinceritatis et veritatis' ⁴⁸, ut sincere quoad nos, vere quoad Deum et proximum viventes, faciamus.

5 - *Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus*. "Pascha, secundum AUGUSTINUM, non a passione, sed a transitu nominatur, quod illa die transivit exterminator per Aegyptum, vel Dominus liberans populum suum. Quo nomine significabant Agnum in hac die de mundo ad Patrem transiturum. Et nota quod pascha dicitur agnus et ipsa hora vespertina, in qua agnus occidebatur, idest quartadecima luna primi mensis; et etiam dicitur dies azymorum, qui erant a quintadecima luna usque ad vigesimamprimam diem eiusdem mensis. Sed evangelistae indifferenter ponunt et dies azymorum pro pascha et pascha pro diebus azymorum. Unde Lucas: *Appropinquabat, inquit, dies festus azymorum, qui dicitur Pascha*" ⁴⁹. *Pascha ergo nostrum immolatus est Christus*. 'Hunc ergo agnum, pro nobis in cruce assatum, Deo Patri in reconciliationem humani generis immolatum, cum lactucis

^{36/b} Cf. Eccle 5,9; HIER., *Epistola XXI*,13, PL 22,385: «Daemonum cibus est ebrietas, luxuria, fornicatio, et universa vitia... Quibus ideo luxuriosus adolescens (prodigus) non poterat saturari, quia semper voluptas famem sui habet; et transacta non satiat».

³⁷ Is 57,20-21 (Vg. *Impii autem...*)

³⁸ GLO. INT., Is 57,20; «*Impiis, "ut idola colens et luxuriam explorans"*».

³⁹ Cf. GLO. ORD., Iob 30,12

⁴⁰ Cf. GLO. ORD., Lc 15,15-16; cf. Ps. 39,3

⁴¹ Ex 12,19 (Vg. ... *septem diebus fermentum... de coetu Israel*; in GLO. *Septem diebus fermentatum...*)

⁴² Cf. GLO. INT., Ex 1.c.; *Septem diebus, "tota praesenti vita"*; AUG., *Contra Faustum Manichaeum*, 32,11: «*Azyma vero, qui rectae fidei christiani sunt, non in fermento veteris vitae, hoc est malitiae, sed in ipsius fidei veritate et sinceritate custodiunt (1Co 5,8): non septem diebus, sed omni die; quod significatum est numero dierum septenario, quo quotidie omnis volvitur dies*».

⁴³ Cf. 1Cor 13,12

⁴⁴ GLO. INT., Ex 12,34; «*Tulit populus conspersam farinam, "Expurgate vetus fermentum"*».

⁴⁵ Ex 1.c. (Vg. *Tulit igitur...*)

^{46/a} Ex 12,39 (Vg. ... *quam dudum de Aegypto conspersam tulerant...*)

^{46/b} La trilogia *contritio, confessio e satisfactio* è frequente negli autori medievali. Tra gli altri è citato spesso GRATIANUS, *Decretum de Poenitentia*, D. III, c. 8, e PAULUS HUNGARUS (1221-1242), *Summa de Poenitentia*, in «*Atti 1981*», p. 560, nota.

^{47/a} ISID., *Etym.* XX,2,19, PL 82,709

^{47/b} Cf. HIER., *Divina Bibliotheca*, Genesis, 43, PL 28,256: «*Non est in nostra conscientia, quis eam posuerit in marsupiis nostris*».

⁴⁸ Cf. 1Cor 5,8

⁴⁹ GLO. ORD., Lc 22,1

agrestibus, idest cordis amaritudine, eo modo quo praeceptum est filiis Israel, in hac paschali solemnitate comedamus’⁵⁰.

Renes, inquit Dominus, *vestros accingetis, calceamenta habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, et comedetis festinanter; est enim Phase, idest transitus, Domini*⁵¹. Nota ista tria verba: *renes*, *calceamenta* et *baculos*. “*Renes dicti, quod ab his rivi obsceni humoris nascuntur. Nam venae et medullae tenuem liquorem desudant in renibus, qui liquor, rursus a renibus resolutus, calore venereo decurrit*”⁵². ‘*Creatio renum est calida, et multae pinguedinis sunt renes*’⁵³, et ideo bene dicit Dominus: *Renes vestros accingetis*, ‘idest carnis mortificatione calorem luxuria refrenabit. Calceamenta sunt exempla sanctorum’⁵⁴, quibus debemus munire pedes, idest mentes affectus, ut securi super serpentes, idest doli suggestiones, et scorpiones, idest mundi falsas promissiones, calcare valeamus. ‘Baculi in manibus sunt verba praedicationis in operibus’⁵⁵. Qui ergo vult corpus Domini digne sumere, cingulo castitatis *renes* accingat, exemplis sanctorum mentis affectus muniat, verba in operibus teneat; et sic cum veris Israelitis verum Pascha celebret, ‘ut de hoc mundo transeat ad Patrem’^{56/a}. De tali transitu dixit quidam philosophus: «Saeculum quasi pons est; transi ne hospiteris». Et alius: «Saeculum est pons instabilis, cuius introitus est matris uterus, eiusdem mors erit exitus»^{56/b}. Bonum est ergo cum Maria Magdalena humilitatis turrim aedificare, et cum Maria Iacobi saeculum supplantare.

6 - His duabus adiungitur tertia, scilicet Salome. ‘Haec est pacis iucunditas’⁵⁷, de qua dicit Ecclesiasticus: *In tribus placitum est spiritui meo, quae sunt probata coram Deo et hominibus: concordia fratrum et amor proximorum, et vir et mulier sibi consentientes*⁵⁸. Ex hac triplici pace Deo et angelis eius gaudium et hominibus oritur iucunditas. *Ecce*, inquit Propheta, *quam bonum et quam iucundum etc*⁵⁹.

Dicamus ergo: *Maria Magdalene et Maria Iacobi et Salome emerunt aromata, ut venientes ungerent Iesum*. Dicit Lucas, quod *mulieres, quae cum ipso venerant de Galilaea, viderunt monumentum et quaemadmodum positum erat corpus eius. Et revertentes paraverunt aromata et unguenta; et sabbato quidem siluerunt secundum mandatum*⁶⁰. “Mandatum erat, dicit GLOSSA super

⁵⁰ Cf. Ex 12,8 et GLO. INT., ibi: «*Lectucis agrestibus, “bona opera, poenitentia peccatorum”*».

⁵¹ Ex 12,11 (Vg. add)

⁵² ISID., *Etym.* XI,1,97,409

⁵³ Cf. ARIST., *De part. an.*, III,9,672a13-16

⁵⁴ Cf. GLO. ORD., et INT., Ex l.c.; «*Calceamenta, “exempla mortuorum patrum”*. Cf. GREGORIUS, *Expositio super Cantica canticorum*, 7,2: «*Quid autem sunt calceamenta Ecclesiae, nisi exempla praecedentium patrum, quibus in via mundi huius munitur, ut per omnes tribulationes quae exsurgunt, confidenter calceata gradiatur?*»

⁵⁵ Cf. GLO. ORD., et INT., ibidem: «*Baculi, “pastoralem custodiam”*».

^{56/a} Cf. Io 13,1

^{56/b} PETRUS ALPHONSI CHRISTIANUS, *Disciplina Clericalis*, Fabula XXVI, De vitae termino, PL 157, 702: «*Discipulus magistro: Cum saecularia ita sint exilia, cur praeparamus tanta quasi durabilia?*

- Magister: Quoniam vitae terminus est incertus.

- Et philosophus ait: Operare pro futuro saeculo, quasi nunc sis muriturus, et pro praesenti, sicut semper victurus. Melius enim est quod post mortem tuam a te quaesita habeant inimici quam in vita tua egeas quod tibi subvenient amici.

- Alius: Saeculum est quasi transitus: ob hoc itaque cum honestate tibi omnia provide, quia brevis est cursus vitae.

- Alius: *Saeculum est quasi pons: transi ergo, ne hospiteris.*

- Et alius: *Saeculum est quasi pons instabilis: cuius introitus est matris uterus, et eiusdem mors erit exitus.*

- Dicit versificator: *Mors est porta patens terrenis parvie cunctis...*».

Queste due definizioni della morte, con l’immagine del ponte tra le due vite dell’uomo, non sono state notate dai curatori dell’edizione critica. Ricerche recenti ne hanno trovato la fonte in *Disciplina clericalis* di PETRUS ALPHONSI (1062-1110) - un ebreo convertito al cristianesimo nel 1106, chiamato Pietro, dal giorno del suo battesimo, 29 giugno, e autore di storie dell’antica Persia, India, ecc. Quest’opera riporta, in forma di dialoghi tra una dozzina di filosofi e maestri anonimi, sentenze di antichi filosofi orientali, tra cui Socrate e Platone. Il testo è reperibile in MIGNE, l.c.. Cf. PETRI ALPHONSI *Dialogum contra Iudeos*, in F. DA GAMA CAEIRO, *Santo António de Lisboa*, I, Lisboa 1967, “Inventario da livreria de Santa Cruz”, p. 96.

⁵⁷ Cf. GLO. ORD., 1,7

⁵⁸ Eccli 25,1-2 (Vg. add)

⁵⁹ Ps 132,1

⁶⁰ Lc 23,55-56

Matthaeum, ut sabbati silentium a vespera usque ad vesperam servaretur; ideoque religiosae mulieres, sepulto Domino, dum licuit operari, in unguentis praeparandis occupantur, idest parasceve usque ad occasum solis. Et quia prae angustia temporis non explere potuerunt, mox, transacto sabbato, idest occidente sole, ut operandi licentia reddidit, festinaverunt emere aromata, ut mane venientes ungerent corpus Iesu”⁶¹. Istae devotae feminae festinabant; laborabant in unguentis praeparandis, sicut laborant apes in cera et melle conficiendis. Unde de eis dicitur in NATURALIBUS, quod “operationes apum sunt appropriatae; quoniam quaedam faciunt ceram et quaedam mel, et quaedam pistant, et quaedam ferunt aquam et congregant mel, et quaedam exeunt ad operationem in principio diei, et quaedam quiescunt usquequo expergefiant ab aliqua. Deinde volant et exeunt simul ad operandum”⁶². Istam apem, quae alias dormientes evigilare facit, intelligo beatam Magdalenam, quae, quia multum diligebat, alias forte ad unguenta praeparanda sollicitabat. ‘Beata vero Maria postquam Dominus eius Filius sepultus fuit, a monumento, ut quidam dicunt, nusquam discessit, sed continue ibidem lacrimans vigilavit, donec resurgentem prima videre meruit, et ideo in eius honore a fidelibus sabbatum celebratur’⁶³.

7 - A simili, fideles animae, humilitatis, paupertatis et pacis splendore illuminatae, emant bonae voluntatis ‘denario, imagine imperatoris insignito’⁶⁴, illa aromata, de quibus loquitur Dominus ad Moysen in Exodo, dicens: *Sume tibi aromata, primam myrrham et electam, cinnamomum, calamum, casiam et oleum de olivetis, faciesque unctionis oleum sanctum, unguentum compositum, opere unguentarii; et unges ex eo tabernaculum testimonii, et arcam testamenti, mensamque cum vasis suis, et candelabrum et utensilia eius, altaria thymiamatis et holocausti*⁶⁵. In myrrha prima et electa, devotio mentis, quam primo nobis debemus eligere; ‘in cinnamomo, quod cinerei est coloris, memoria mortis’⁶⁶; in calamo, melodia confessionis; ‘in casia, quae habet esse in locis aquosis et in altum surgit, fides, quae in aquis Baptismi nutritur’⁶⁷ et in altum per caritatem elevatur; ‘in oleo de olivetis misericordia cordis intelligitur’⁶⁸. Ex his quinque debemus facere sanctum unguentum nos sanctificans, opere unguentarii, idest Spiritus Sancti, compositum.

Ex hoc unguento debent inungi ista quinque, scilicet tabernaculum testimonii, idest pauperes Iesu Christi, cuius paupertatis caractere insigniti, dum sunt in hoc mundo, peregrinantur a Domino; et arca testamenti, idest illi qui in plaustro novo, idest corde et corpore, per poenitentiam innovato, deferunt arcam obedientiae; mensaque cum vasis suis, idest illi qui panes duodecim, idest doctrinam

⁶¹ GLO. ORD., Lc 23,56; Cf. BEDA, *In Lucae Evangelium expositio*, 1,6, PL 92,622

⁶² ARIST., *De hist. an.*, IX,40,627a20-25, quem audias alia interpretatione: «... Partiantur inter se opera, ut ante dixi, et aliae favos conficiunt, aliae mella, aliae erithacam (*erithace, erithaca*, nutrimento delle api); et aliae favos expoliunt, aliae aquam important ad cellas, et mella temperant, aliae munus extrarium subeunt. Tempore matutino omnes silent, donec una gemino aut triplici bombo excitet omnes: tum universae ad opus provolant»; Cf. VARRON, *Res rusticae*, 3.16.23; PLINIUS, *Nat. Hist* XI,10.

⁶³ Cf. *Vitis mystica*, 2,4, PL 184,639. Revera paulo aliter auctor *Vitis mysticae*, etiam quoad sensum: «Si vero fugam mentalem intelligimus, nec vir relictus est cum eo nec mulier, praeter illam, quae sola benedicta est in mulieribus, quae sola per illud triste sabbatum stetit in fide, et salvata fuit Ecclesia in ipsa sola. Propter quod aptissime tota Ecclesia in laudem et gloriam eiusdem Virginis diem sabbati per totius anni circulum celebrare consuevit».

De perseverantia physica et morali b. Virginis ad sepulcrum Christi A. refert auctoritatem quorundam (ut quidam dicunt), quin eos significat. De perseverantia morali tantum, scilicet in fide, egerat *Vitis mystica*, cui addi debet ODO DE OURSCAMP († 1171), (*Quaestiones*, II, 56, ed J.B. PITRA, *Analecta novissima spicilegii Solesmensis*, t. 2 1878), p. 53. Cf. R. LAURENTIN, *o.c.*, p. 75, n. 18.

Secondo DAVID MONTAGNA però, la pratica risalirebbe al tempo di Carlo Magno e si sarebbe diffusa a partire dal XI s. Per LORENZO DI FONZO, *La Mariologia di s Antonio*, in «S. Antonio Dottore della Chiesa», Vaticano 1947, p. 164, nota 394, il nostro Dottore avrebbe conosciuto il *Carmen Paschale* di SEDULIO († dopo il 550) che sarebbe stato il suo ispiratore (Cf. PINTO REMA, *Santo António de Lisboa, Sermões dominicais et festivos*, I, Porto 1987, p. 282, nota 67).

⁶⁴ Cf. Mt 22,19-21

⁶⁵ Ex 30,23-28 (Vg. *add mut*)

⁶⁶ Cf. GLO. INT., Ex 30,23; «Cinnamomum, “cinerei coloris, significat humilitatem, quae nos cinerem esse et in cinerem reversuros intelligimus”».

⁶⁷ Cf. GLO. INT., Ex 30,24; Casia, “in aquis nascitur et in immensus crescit, bonum odorem redit et significat fidem, quae per baptismum crescit”.

⁶⁸ Cf. GLO. ORD., ibidem.

duodecim apostolorum, cum pugillo thuris, idest humilitate devotae mentis, et patena aurea, idest claritate fraternae caritatis, omnibus proponunt; et candelabrum et utensila eius, idest omnes sancti Ecclesiae praelati, qui suae dignitatis candelabrum non sub modio, idest sub lucro temporali, abscondunt, sed in monte, idest vitae sanctae excellentia, superponunt, ‘ut omnibus, qui in domo, idest in Ecclesia, sunt, luceat’⁶⁹ et vitam ostendant; et non tantum candelabrum sed eius utensilia, idest omnes alii in minori ordine constituti; altaria holocausti et thymiamatis. In altari holocausti, activi, qui se totos necessitati offerunt proximi; in altari thymiamatis contemplativi, qui caelestis dulcedinis suavitatem sunt experti, designantur. Ex tali ergo unguento opere Spiritus Sancti composito, omnes isti quos diximus, qui sunt membra Iesu Christi, in cruce poenitentiae crucifixa, mundo mortua, in monumento caelestis conversationis a conturbatione hominum sepulta, debent inungi.

8 - Dicamus ergo: *Maria Magdalene et Maria Iacobi et Salome emerunt aromata, ut venientes ungerent Iesum. Et valde mane una sabbatorum veniunt ad monumentum, orto iam sole*⁷⁰. Matthaeus sic dicit: *Vespere autem sabbati, quae lucescit in prima sabbati, venit Maria Magdalene et altera Maria videre sepulchrum*⁷¹. Lucas sic: *Una autem sabbati, valde diluculo, venerunt ad monumentum, portantes quae paraverant aromata*⁷². Ioannes sic: *Una autem sabbati Maria Magdalene venit mane, cum adhuc tenebrae essent, ad monumentum*⁷³. “Marcus ait: *Valde mane*, in quo non discordat a Luca et Ioanne. Matthaeus ex prima parte noctis, idest a vespera, noctem significat, cuius fine venerunt ad monumentum. Unde sic intellige: *Vespere*, idest nocte quae lucescit, idest terminatur luce, quod non prima pars noctis [sed] extrema pars noctis est diluculum, quo venerunt. *Vespere ergo sabbati*, idest nocte diei sabbati; vespere ecquidem coeperunt venire, idest aromata praeparare, sed lucescite mane pervenerunt. Quod Matthaeus, causa brevitatis, ponit obscurius, alii apertius”⁷⁴.

MORALITER. *Et valde mane una sabbatorum etc. Mane*, idest in ortu gratiae, sina qua nox est in anima, de qua Propheta: *Mane astabo tibi*⁷⁵ ‘rectus et erectus, sicut me fecisti rectum et erectum’⁷⁶. Una sabbatorum sanctae animae veniunt ad monumentum. Aperte dicitur, quod una sabbatorum veniunt, quia, nisi a sollicitudine temporalium animus quiescat, ad Deum non appropinquat. Unde dicit Dominus in Ieremia: *Custodite animas vestras, et nolite portare pondera in die sabbati, nec inferatis per portas Ierusalem*⁷⁷. “Sabbatum interpretatur requies”⁷⁸; “Ierusalem est anima”⁷⁹, “portae sunt quinque sensus corporis”⁸⁰. Illi ergo pondera in die sabbati portant et per portas Ierusalem inferunt, qui, inquietudine temporalium impliciti, “pondera peccatorum”⁸¹, sarcinas saecularium curarum per portas quinque sensuum ad animam intromittunt, et ideo ipsam a peccatis non custodiunt. Sed fideles animae, omni strepitu muscarum Aegypti postposito, *una sabbatorum veniunt ad monumentum*.

II - De lapidis ab ostio monumenti revolutione

9 - Sequitur secundum. *Et dicebant ad invicem: Quis revolvat nobis lapidem ab ostio monumenti? Et respicientes viderunt revolutum lapidem. Erat quippe magnus valde*⁸².

⁶⁹ Cf. Mt 5,15 et GLO. INT. ibi; «In monte, luceat, “Christum vel Ecclesiam”, in domo, “Ecclesia vel mundo”».

⁷⁰ Mc 16,1-2

⁷¹ Mt 28,1

⁷² Lc 24,1

⁷³ Io 20,1

⁷⁴ GLO. ORD., Mt 28,1

⁷⁵ Ps 5,5

⁷⁶ Cf. AUG., *De Genesi ad litteram*, VI,12,22, PL 34,348

⁷⁷ Ier 17,21

⁷⁸ GLO. INT., ibidem; HIER., *De nom. hebr.*, PL 23, 834, «Sabbata, “requies”»

⁷⁹ GLO. ORD., Ez 16,2; ATTO VERCELLENSIS (925-961), *Expositio epistolarum S. Pauli*, PL 134,587: «Quid est anima sancta, nisi Ierusalem?».

⁸⁰ GLO. ORD., Ier 14,2; BEDA, *Allegorica Expositio in Esdram et Nehemiam*, PL 91,922: «Quae sunt huius portae Ierusalem, nisi sensus corporis nostri, videlicet visus, auditus, gustus, olfactus, et tactus?»

⁸¹ GLO. INT., Ier 17,21; «Onera “tandem penitus, domibus, corporis membris”».

⁸² Mc 16,3-4

ALLEGORICE. “Lapidis revolutio reserationem sacramentorum Christi, quae velamine litterae legis tecta erant, insinuat. Lex enim in lapide scripta est, cuius ablato tegmine, gloria resurrectionis ostensa est, et abolitio mortis antiquae, et vita nobis speranda perpetua toto coepit orbe praedicari”⁸³.

MORALITER. Lapis tunc revolvitur, cum par gratiam pondus peccati tollitur. Quando autem hoc fiat, et quomodo se debeat habere homo, ut hoc fiat in eo, dicitur in Genesi: ‘Mos erat ut, cunctis ovibus congregatis, evolverent lapidem de ore putei’⁸⁴. Si ergo vis ut evolvatur lapis peccati, qui te premit ne resurgas, congrega oves, idest innocuas cogitationes, in Christo. Unde ibi subditur: *Et ecce Rachel veniebat cum ovibus patris sui; nam gregem ipsa pascebat*⁸⁵. “Rachel, quae interpretatur ovis”⁸⁶, oves pascit, quia homo simplex innocuas cogitationes nutrit.

Item, moraliter, ad monumentum vadit, qui in aliquo monasterio vel religione poenitentiam agere proponit. Sed, dicit: *Quis revolvit nobis lapidem ab ostio monumenti?* Magnus est lapis, ingressus difficilis, vigiliarum instantia, ieiuniorum frequentia, ciborum parsimonia, vestis aspera, disciplina dura, paupertas voluntaria, obedientia prompta; et quis revolvit nobis hunc lapidem ab ostio monumenti? O mentes femineae, accedite et respicite, nolite diffidere, et videbitis revolutum lapidem. *Angelus, inquit Matthaeus, descendit de caelo, et revolvit lapidem, et sedebat super eum*⁸⁷. ‘Angelus est gratia Sancti Spiritus’⁸⁸, qui lapidem ab ostio monumenti removet, fragilitatem confortat, omnem asperitatem mollificat, omnem amaritudinem sui amoris balsamo indulcat. ‘Equus, inquit Propheta, idest bona voluntas, paratur ad bellum et Dominus salutem tribuit’⁸⁹. “Amanti enim nihil difficile”⁹⁰.

III - De Angeli visione

10 – Sequitur tertium. *Et introeuntes in monumentum, viderunt iuvenem sedentem in dextris, coopertum stola candida, et obstupuerunt*⁹¹.

MORALITER. ‘Monumentum est vita contemplativa, in qua, sicut in monumento, homo, mundo mortuus, absconditus sepelitur’⁹². Unde Iob: *Ingredieris in abundantia sepulcrum, sicut infertur acervus tritici in tempore suo*⁹³. Vir iustus, exsufflatis paleis temporalium, de mundo egrediens, in abundantia divinae gratiae, ingreditur sepulcrum vitae contemplativae, in qua sicut acervus tritici reponitur, quia caelesti dulcedine in contemplatione eius anima reficitur. Hic, ingrediens in monumentum, videt iuvenem sedentem in dextris, coopertum stola candida. “Juvenis dictus, quod iuvare paratus”⁹⁴, est Dei Filius, qui tamquam iuvenis nos adiuvit et adiuvere semper est paratus. Unde bene dicitur: *Sedebat in dextris*. Dextera dicta, quasi dans extra. Bene nos adiuvit, cum divinitatem nobis dedit et humanitatem nostram accepit, ut, qui eramus extra, essemus intra; ut nos intraremus ille exivit, et stola candida, idest carne sine omni macula, se cooperuit. Dicit beatus Bernardus: “Post omnia beneficia dextrum sibi latus fodi voluit, ad ostendendum quod nonnisi de dextera in dexteram nobis voluit locum praeparare”⁹⁵.

Hunc iuvenem vir iustus, de mundo egrediens, monumentum ingreditur, debet videre, debet contemplari, eo modo quo dicit Bernardus: “Docendus est, inquit, animalis incipiens et Christi tirunculus Deo appropinquare, ut Deus appropinquet ei. Admonendus, quanta potest puritate cordis

⁸³ GLO. ORD., Mc 16,4; BEDA, *Homiliae*, PL 94,425: «Revolutio lapidis mystice reserationem sacramentorum Christi, quae velamine litterae legalis tegebantur, insinuat. Lex enim in lapide scripta est, cuius ablato tegmine, Gloria resurrectionis ostensa, et abolitio mortis antiquae, ac vita nobis speranda perpetua toto coepit orbe praedicari».

⁸⁴ Cf. Gen 29,3

⁸⁵ Gen 29,9

⁸⁶ GLO. INT., Gen 29,25; HIER., *De nom. hebr.*, PL 23, 827: «Rachel, “ovis, vel videns principium, aut visio sceleris, sive videns Deum”».

⁸⁷ Mt 28,2 (Vg. add)

⁸⁸ Cf. GLO. ORD., Io 5,1

⁸⁹ Cf. Prov 21,31

⁹⁰ T. CICERO, *Orator*, 10,33; BERN., *In dom. palm.* sermo 1,2, PL 183,255

⁹¹ Mc 16,5

⁹² Cf. GREG., *Moralium* VI,37,56, PL 75,760

⁹³ Iob 5,26

⁹⁴ ISID., *Etym.* XI,2,16, PL 82,417

⁹⁵ BERN., *In Psalmum «Qui habitat»* sermo 7,15, PL 183,208.

intendere in eum, cui sacrificium orationis suae offert. Quantum enim videt vel intelligit eum cui offert, tantum ei in affectu est, et ei amor ipse intellectus; quantum ipse ei in affectu, tantum sapit ei hoc ipsum si dignum Deo est quod offert, et in eo bene sibi est. Huiusmodi tamen oranti vel meditati melius ac tutius proponitur imago dominicae Humanitatis, Nativitatis eius, Passionis, Resurrectionis, ut infirmus animus, qui non novit cogitare nisi corpora et corporalia, habeat aliquid cui se afficiat, cui, iuxta modum suum, pietatis intuitu inhaereat. Est quippe in forma Mediatoris in quo, sicut legitur in Iob, ‘visitans homo speciem suam non peccabit’^{96/a}. Hoc est: cum intentionis suae intuitum in eum dirigit, humanam in Deo speciem cogitando, [a vero] nusquam recedat, et, dum per fidem Deum ab homine non dividit, Deum aliquando in homine apprehendere addiscit. In quo pauperibus spiritu et simplicioribus filiis Dei tanto animo solet esse affectus dulcior, quanto naturae humanae propinquior. Postmodum vero, fide migrante in affectum, amplexantes in medio cordis sui, dulci amoris amplexu, Christum Iesum, totum hominem, propter hominem assumptum, totum Deum, propter assumptum Deum, incipiunt eum iam non secundum carnem cognoscere^{96/b}, quamvis eum nec Deum secundum Deum plene possunt cogitare, et, sanctificando eum in cordibus suis^{96/c}, offerre ei amant vota sua⁹⁷, et cum sanctis mulieribus aromata sua, de quibus dicitur: *Et introeuntes in monumentum, viderunt iuvenem sedentem in dextris etc.*

IV - De Iesu Christi Resurrectione

11 - Sequitur quartum. Qui dixit illis: *Nolite expavescere; Iesum quaeritis Nazarenum, crucifixum; surrexit, non est hic; ecce locus ubi posuerunt eum. Sed ite, dicite discipulis eius et Petro, quia praecedet vos in Galilaeam; ibi eum videbitis, sicut dixit vobis*⁹⁸. “Radix amara evanuit crucis, flos vitae cum fructibus erupit”⁹⁹, idest, “qui iacuit in morte, surrexit in gloria”¹⁰⁰. “Mane surrexit, sero sepultus est, ut adimpleretur: *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum laetitia*”¹⁰¹. Sepultus ergo sexta sabbati, quae vocatur Parasceve, circa vesperam, sequenti nocte et die sabbati cum sequenti nocte in monumento positus, die tertia, idest mane prima sabbati, surrexit. Et bene una die et duabus noctibus in sepulcro iacuit, quia lucem suae simplae mortis nostrae duplae mortis tenebris adiunxit. In morte enim animae et spiritus tenebamur; unam ad nos suam, idest carnis, mortem attulit, et duas nostras solvit. Simplam suam duplae nostrae contulit, et duplam nostram moriens abstulit”^{102/a}.

Nota quod “Dominus discipulis suis decies post Resurrectionem legitur apparuisse. Quinque ipso die Resurrectionis. Primo, Mariae Magdalenae^{102/b}; secundo, mulieribus redeuntibus de monumento^{102/c}; tertio Petro, secundum illud: *Surrexit Dominus vere, et apparuit Simoni*^{103/a},^{103/b}; quarto, duobus euntibus Emmaus^{103/c}; quinto, decem apostolis ianuis clausis, absente Thoma^{103/d}; sexto, octava die, quando apparuit discipulis et Thomas fuit cum illis^{103/e}; septimo, quando manifestavit se septem discipulis in piscatione^{103/f}; octavo, in monte Thabor, ubi constituerat Dominus, ut convenirent^{103/g}; et ita ante diem Ascensionis apparuit octies. Ipsa die Ascensionis

^{96/a} Cf. Iob 5,24

^{96/b} Cf. 2Cor 5,10

^{96/c} Cf. 1Pt 3,15

⁹⁷ GULIELMUS A S. THEODORICO, *Epistola ad fratres de Monte Dei*, I,14,42.43, PL 184, 335-336

⁹⁸ Mc 16,6-7 (Vg. *Qui dicit illis... praecedet vos...; in GLO. ... praecedet...*).

⁹⁹ GLO. INT., Mc 16,6: HIER. INCERTUS, *Commentarius in Evangelio secundum Marcum*, PL 30,665: «Radix enim amara crucis evanuit: flos enim vitae cum fructibus erupit, idest, qui iacuit in morte, surrexit in Gloria».

¹⁰⁰ GLO. INT., ibidem; «Qui iacuit in morte, surrexit in gloria».

¹⁰¹ Ps 29,6

^{102/a} GLO. ORD., Mc 16,9: ANSELMUS LAUDUNENSIS ET SCHOLA GLOSSA ORDINARIA, *Evangelium secundum Marcum*, 9, PL 114, 242: «Mane surrexit, sero sepultus est... moriens abstulit».

^{102/b} Mc 16,9; Io 20,11

^{102/c} Mt 28,9

^{103/a} Lc 24,34

^{103/b} Lc 24,31; 1Cor 15,6

^{103/c} Mc 16,12; Lc 24,13

^{103/d} Mc 16,14; Lc 24,36; Io 20,19

^{103/e} Io 20,24

^{103/f} Io 21,1-2

^{103/g} Mt 28,16

duabus vicibus, scilicet cum comederent undecim in cenaculo, unde Lucas: *Et convescens, praecepit eis ab Ierosolymam ne discederent*^{104/a}, et iterum post comestionem^{104/b}. Undecim discipuli et alii et beata Virgo cum aliis mulieribus venerunt ad montem Oliveti, ubi apparuit eis Dominus, et, *ipsis videntibus, elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum*¹⁰⁵ ”¹⁰⁶. Quid istae decem apparitiones moraliter significant, videamus.

12 - Primo apparuit Mariae Magdaleneae. Animae enim poenitenti primo quam ceteris apparet gratia Domini. Unde in Exodo: *Apparuit manna in solitudine minutum, et quasi pilo tonsum in similitudinem pruinae super terram*¹⁰⁷. “In solitudine, idest in poenitente¹⁰⁸, apparuit manna divinae gratiae, minutum in contritione, pilo tonsum in confessione, in similitudinem pruinae in satisfactione.

Secundo apparuit mulieribus redeuntibus de monumento. Illis enim qui a monumento, idest suae mortis miserabili egressu, redeunt, ad considerandum suae nativitatis flebilem ingressum, apparet Dominus. Unde in Genesi: *Apparuit Dominus Abrahae in convalle Mambre, sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei*¹⁰⁹. ‘Abraham est vir iustus’¹¹⁰; ‘convallis, duplex humilitas’¹¹¹; “Mambre interpretatur perspicuitas”¹¹²; ‘tabernaculum, corpus’¹¹³; ‘ostium, vitae ingressus et egressus’¹¹⁴; fervor diei, compunctio animi. Dominus ergo apparet viro iusto, existenti in duplici humilitate cordis et corporis, quae perducit ad perspicuitatem gloriae caelestis, et sedenti in ostio sui tabernaculi, idest consideranti nativitatem sui corporis et mortem; et hoc totum debet considerare in fervore compunctionis.

Tertio apparuit Petro. Unde Ieremias: *Dominus apparuit mihi. Et in caritate perpetua dilexi te; ideo attraxi te miserans. Rursumque aedificabo te*¹¹⁵. Dicit Petrus: Dominus resurgens a mortuis apparuit mihi, mihi poenitenti, mihi amare lacrimanti! Et respondit Dominus: *In caritate perpetua dilexi te. Unde: Conversus Dominus respexit Petrum*¹¹⁶. Ideo respexit, quia dilexit; *ideo funiculo amoris attraxi te miserans*. ‘Non vult, inquit AUGUSTINUS, peccatoribus inferre vindictam, qui confitentibus quaerit dare veniam’¹¹⁷. *Rursumque reaedificabo te*, in culmen apostolatus. Unde: *Ite, dicite discipulis eius, et Petro*. Ibi GREGORIUS: “Petrus vocatur ex nomine, ne desperet ex negatione; nisi enim eum angelus nominatim exprimeret, qui magistrum etiam negaverat, inter discipulos venire non auderet”¹¹⁸.

Quarto apparuit duobus discipulis euntibus in Emmaus. ‘Emmaus interpretatur desiderium consilii’¹¹⁹, illius scilicet quod consulit Dominus dicens: *Si vis perfectus esse, vade, et vende omnia quae habes et da pauperibus* etc.¹²⁰. Duo discipuli duo significant praecepta caritatis, Dei scilicet et proximi. Habenti ergo caritatem et desideranti Iesu Christi paupertatem, apparet Dominis. Unde dicitur

^{104/a} Act 1,4

^{104/b} Mc 16,19; Lc 24,51; 1Cor 15,7

¹⁰⁵ Act 1,9 (Vg. videntibus illis...)

¹⁰⁶ P. COMESTOR, *Historia scholastica*, Actus apostolorum, cc. 1.3.4, PL 198,1645-1647. Antonius in hac citatione, ex hiis quae Comestor refert, quaedam cogit, quaedam ampliatur; Cf. GLO. ORD., Mt 28,20

¹⁰⁷ Ex 16,14 (Vg. Apparuit in solitudine minutum, et quasi pilo tusum...)

¹⁰⁸ Cf. GLO. ORD., Mt 3,3

¹⁰⁹ Gen 18,1 (Vg. Apparuit autem ei Dominus in convalle...)

¹¹⁰ Cf. GLO. ORD., Gen 1.c.

¹¹¹ Cf. GLO. INT., ibidem : «Convallis, “apparet Deus humilibus”».

¹¹² HIER., *De nom. hebr.*, PL 23,825

¹¹³ Cf. 2Cor 5,4; GLO. INT., ibid: «Tabernaculum, “in hac habitatione, sarcina carnis gravati gemimus”».

¹¹⁴ Cf. Io 10,9; GLO. ORD., ibid.

¹¹⁵ Ier 31,3-4

¹¹⁶ Lc 22,61

¹¹⁷ Cf. AUG., *Enarratio in Ps.* 49,6, PL 36,568

¹¹⁸ GLO. ORD., Mc 16,7. Il testo di Gregorio dice: «Petrus designatur ex nomine. Sed si hunc angelus nominatim non exprimeret, qui magistrum negaverat, venire inter discipulos non auderet. Vocatur ergo ex nomine, ne desperet ex negatione» (SANCTI GREGORII MAGNI, *Homiliarium in Evangelia*, II, homilia XXI, PL 76,1171-1172). Il testo è ripreso da BEDA, *In Marci Evangelium expositio*, IV PL, 92,296: «Petrus designatur ex nomine. Sed hunc angelus nominatim non exprimeret, qui magistrum negaverat, venire inter discipulos non auderet».

¹¹⁹ De Emmaus GLOSSA ORD., (1Mach 3,40) habet: «Interpretatur Ammaus populus abiectus». Quod ex HIERONYMO videtur esse (Cf. *De nom. hebr.*, PL 23,887)

¹²⁰ Mt 19,21 (Vg. ... vade, vende quae habes...; in GLO. ... vade et vende omnia quae...)

in Genesi quod ‘ascendit Issac in Bersabee, ubi apparuit ei Dominus’¹²¹. “Bersabee interpretatur puteus satians”¹²². Haec est caritas et humilitas, quae animam satiant, quas qui habet *non siet in aeternum*^{123/a}.

Quinto apparuit decem discipulis in unum congregati, ianuis clausis. Cum enim discipuli, idest affectus rationis^{123/b}, in uno et ad unum congregantur, et ianuae quinque sensuum a vanitate clauduntur, tunc vere menti apparet gratia Spiritus Sancti. Unde in Luca: *Zacharias ingressus templum Domini, apparuit illi angelus Domini, stans a dextris altaris incensi*¹²⁴. Cum Zacharias, “qui interpretatur Domini memoria¹²⁵, idest vir iustus, qui in thesauro suae memoriae reposuit Dominum, ingreditur *templum Domini*, idest conscientiam suam, in qua habitat Dominus; tunc ‘*angelus Domini*, idest gratia Spiritus Sancti’¹²⁶, apparet illi, illum illuminans, *stans a dextris altaris incensi*. Altare incensi est mentis compunctio; ‘dextra, pura intentio’¹²⁷. Gratia ergo Domini stat a dextris altaris incensi, quia illam compunctionem approbat, illud incensum laudat vel recipit, quod ex pura intentione mentis iustus emittit.

13 - Sexto apparuit octava die discipulis, quando erat Thomas cum eis, ex cuius corde omnem dubietatem absulit. Cum enim in octava generalis resurrectionis erimus, omnis dubietatis rugam et omnis mortalitatis et infirmitatis maculam nobis aufert. Unde Isaia: *Erit lux lunae sicut lux solis, et lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus vulnus populi sui, et percussuram plagae eius sanaverit*¹²⁸. Nota ista duo verba: vulnus et plaga. ‘Vulnus quoad animam, plaga quoad corpus. In vulnere, animae immunda cogitatio; in plaga mors corporis designatur’¹²⁹. Sed in die generalis resurrectionis, quando ‘sol et luna, ut dicit ISIDORUS, in *Libro creaturarum*, mercedem sui laboris accipient, quia sol in oriente septempliciter quam modo fulget immobilis fulgebit et ardebit, ita quod eos qui sunt in inferno cruciabit; et luna, persistens in occidente, ea claritate lucebit, qua modo sol lucet’¹³⁰. Tunc vere, vere alligabit Dominus vulnus animae nostrae, quia, ut dicit Propheta, ‘nulla bestia, idest nulla mala cogitatio, transibit per Ierusalem’¹³¹. Immo, ut dicit Ioannes in Apocalypsi, erit *civitas*, ‘idest anima nostra’¹³², *aurum mundum simile vitro mundo*¹³³. Quid clarius auro? Quid mundius vitro? Et quid, obsecro, in generali resurrectione erit clarius et mundius anima hominis glorificati? Tunc percussuram plagae nostrae, qua propter inobedientiam primi parentis percussi fuimus, sanabit Dominus, ‘cum mortale hoc induet immortalitatem, et corruptibile hoc incorruptibilitatem’¹³⁴.

In illa generali resurrectione, ‘paradisus Domini, idest gloria nostri corporis glorificati, quattuor fluminibus, Phison, Gehon, Tygri et Euphrate, rigabitur’¹³⁵, idest quattuor dotibus, scilicet claritate, subtilitate, agilitate et immortalitate, decorabitur. “Phison, oris mutatio; Gehon, pectus; Tygris, sagitta; Euphrates, frugifer interpretatur”¹³⁶. Per Phison resurrectionis claritas designatur, in quam a tanta

¹²¹ Cf. Gen 26,23-24

¹²² GLO. ORD., Gen 26,32 et Mt 1,6

^{123a} Io 4,13

^{123/b} [Affectus rationis: «Affectus dicitur desiderium, i. e. voluntas mentis».](#)

¹²⁴ Cf. 1,9,11

¹²⁵ GLO. ORD., Lc 1,5

¹²⁶ Cf. GLO. ORD., Io 5,1

¹²⁷ Cf. ORD. ORD., Mt 6,3

¹²⁸ Is 30,26

¹²⁹ Cf. ISID., *De ordine creaturarum liber*, 5,5, PL 83,924

¹³⁰ Cf. ISID., .o.c., 5,5-7, PL 83,924-925. PETRUS LOMBARDUS repetit ad sensum ISIDORUM (Cf. Sent. IV, dist. 48,5, PL 192, 957; *Ad Claras Aquas*, II, p. 546: dicens in Is 30,26: «Quantum luxit sol in prima conditione septem dierum ante peccatum primi hominis, tantum lucebit post iudicium. Minorata enim fuit lux solis et lunae aliorumque siderum per peccatum primi hominis; sed tunc recipiet sol mercedem sui laboris, quia septempliciter lucebit; et tunc non erit vicissitudo diei et noctis, sed tantum dies».

¹³¹ Cf. Is 35,9

¹³² Cf. GLO. INT., Apoc 21,18; [«Idest minor ecclesia quia fulgebunt sancti quantum ad animam».](#)

¹³³ Apoc I.c.

¹³⁴ C. 1Cor 15,53-54

¹³⁵ Cf. Gen 2,10-14

¹³⁶ GLO. ORD. et INT., ibidem: Phison, “mutatio oris, quia viliores faciem habet apud nos quam in paradiso”; Gehon, hyatus tenuis; Tygris, nimia velocitate, fortitude, constantia; Euphrates, frugifer”.

foeditate, tanta obscuritate, ad istar solis immutabimur. Unde: *Fulgebunt iusti sicut sol* etc.¹³⁷. Per Gehon, subtilitas; sicut enim pectus hominis non disiungitur, non laeditur, non aperitur, nec aliquem dolorem patitur, cum a corde cogitationes exeunt, sic corpus glorificatum tantae erit subtilitatis, quod nulla res erit ei impenetrabilis; et tamen infrangibilis, indissolubilis, clausa et solida remanebit, sicut de corpore Christi iam glorificato, quod ‘ianuis clausis ad apostolos intravit’¹³⁸. Per Tygrim, agilias, quae bene in sagittae velocitate designatur. Per Euphratem, immortalitas, in qua ‘inebriabimur ab ubertate domus Dei’¹³⁹, in qua plantati, tamquam arbor vitae in medio paradisi, ‘fructificabimus, poma scilicet aeternae satietatis, quibus satiati non esuriemus in aeternum.

14 - Item, septimo apparuit septem discipulis in piscatione. ‘Piscatio est praedicatio’¹⁴⁰, in qua laborantibus apparet Dominus. Unde dicitur in libro Numeri, quod *apparuit gloria Domini super Moysen et Aaron, locutusque est Dominus ad Moysen dicens: Tolle virgam, et congrega populum, tu et Aaron frater tuus, et loquimini ad petram coram eis, et illa dabit aquas. Cumque eduxeris aquam de petra, bibet omnis multitudo et iumenta eius*¹⁴¹. Moyses in hoc loco praedicatorum significat. “Aaron interpretatur mons fortis”¹⁴², in quo duo, vitae scilicet excellentia et fortitudinis constantia designantur. Sine tali fratre numquam debet procedere Moyses, cui Dominus: *Tolle, inquit, virgam praedicationis, et congrega populum, tu et Aaron frater tuus, sine quo populus numquam bene congregatur; “quia cuius vita despicitur, restat ut eius praedicatio contemnatur”*¹⁴³; *et loquimini ad petram, ‘idest cor durum peccatoris’*¹⁴⁴, *et illa dabit aquas* compunctionis. Et bene dixit *loquimini*, et non *loquere*. Si enim tantum praedicator loquitur et vita obmutescit, aqua de petra non exit. ‘Maledixit Dominus ficulneae, in qua non invenit fructus sed folia tantum’¹⁴⁵: ‘tales vestes habuerunt exules paradisi’¹⁴⁶. Loquatur ergo Moyses et Aaron, et exhibit aqua et bibent multitudo populi et iumenta, idest tam clerici quam laici, tam spirituales quam carnales satiabantur aqua compunctionis. Haec est illa multitudo, de qua Ioannes: *Miserunt rete et iam non valebant illud trahere prae multitudine piscium*¹⁴⁷.

15 - Item, octavo ‘apparuit undecim discipulis in monte Galilaeae’¹⁴⁸. “Galilaea interpretatur transmigratio”¹⁴⁹, et significat poenitentiam, in qua fit transmigratio, cum homo a ripa peccati mortalis, per pontem confessionis, transit ad ripam satisfactionis. In monte ergo Galilaeae, idest excellentia poenitentiae, apparet Dominus undecim discipulis, idest poenitentibus, qui bene dicuntur undecim, quia ‘undecim fuerunt saga cilicina, ut dicitur in Exodo, quibus tectum tabernaculi cooperiebatur’¹⁵⁰. ‘In sagis cilicinis duo notantur: asperitas poenitentiae et foetor peccati’¹⁵¹, cui se obnoxios poenitentes confitentur. Ex his sagis cooperitur tectum tabernaculi, idest Ecclesiae militantis; sustinent enim ardorem solis; ‘portant pondus diei et aestus’¹⁵²; ‘defendunt cortinas, bysso, hyacintho et purpura coccoque bis tincto contextas, idest Ecclesiae fideles’¹⁵³, ‘bysso castitatis, hyacintho contemplationis, purpura dominicae Passionis coccoque bis tincto geminae dilectionis decoratos’¹⁵⁴,

¹³⁷ Mt 13,43 (Vg. mut)

¹³⁸ Cf. Io 20,26

¹³⁹ Cf. Ps 35,9

¹⁴⁰ Cf. GLO. INT., Io 21,6: «Rhete, “praedicatio”»

¹⁴¹ Num 20,6-8 (Vg. apparuit gloria Domini super eos...)

¹⁴² HIER., *De nom. hebr.*, PL 23,830

¹⁴³ GREG., *In Evangelia* homilia 12,1 PL 76,1119

¹⁴⁴ Cf. GLO. ORD., Iob 28,2

¹⁴⁵ Cf. Mt 21,19; Mc 11,13-14

¹⁴⁶ Cf. Gen 3,7

¹⁴⁷ Io 21,6 (Vg. Miserunt ergo; et iam...)

¹⁴⁸ Cf. Mt 28,16-17

¹⁴⁹ GLO. ORD., Mt 28,10

¹⁵⁰ Cf. Ex 26,7

¹⁵¹ Cf. GLO. ORD., ibidem

¹⁵² Cf. Mt 20,12

¹⁵³ Cf. GLO. INT., Ex 26,1; «Cortina, bysso, hyacintho et purpura coccoque, “fidelium mentes; sanctis, quia membra vestra templum est Spiritus Sancti; bysso decore virtutum et porpura, amore Dei et proximi”».

¹⁵⁴ Cf. GLO. ORD., ibidem

‘ab inundatione pluviarum, idest pravitate haereticorum, a turbine, idest diaboli suggestionem, et sorde pulveris, idest mundanae vanitatis’¹⁵⁵. Undecim ergo discipulis apparuit Dominus.

Unde in Genesi dicit Iacob: *Deus omnipotens apparuit mihi in Luza, quae est in terra Chanaan*¹⁵⁶. “Luza interpretatur amygdalum”¹⁵⁷, et significat poenitentiam, ‘in qua sicut in amygdalo, sunt tria: cortex amarus, testa solida, nucleus dulcis. In cortice amaro, amaritudo poenitentiae; in testa solida, constantia perseverantiae; in nucleo dulci spes veniae designatur’¹⁵⁸. Apparet ergo Dominus in Luza, quae est in terra Chanaan, “quae interpretatur commutatio”¹⁵⁹. Illa enim est vera poenitentia, in qua homo commutatur de sinistra in dexteram, et transmigrat cum undecim discipulis in montem Galilaeae, ubi apparet Dominus.

Item, nono ‘apparuit recumbentibus illis’¹⁶⁰, ut dicit Marcus, in ipso die Ascensionis, in quo, ‘convalescens cum eis, ut dicit Lucas, praecepit ab Ierosolymis ne discederent’¹⁶¹. Illis enim, qui in cenaculo suae mentis ab inquietudine saecularium recumbunt, idest quiescunt, et panem lacrimarum, in peccatorum suorum recordatione et caelestis dulcedinis degustatione, vescuntur, apparet Dominus. Unde in Genesi: *Apparuit Dominus Isaac et ait: Ne descendas in Aegyptum, sed quiesce in terra quam dixero tibi, et peregrinare in ea: eroque tecum et benedicam tibi*¹⁶². Tria Dominus praecipit viro iusto: ne in Aegyptum, idest inquietudinem saecularium, ubi conficiuntur lateres, luto luxuriae, aqua avaritiae, palea superbiae, descendat; sed in terra mentis suae quiescat; et ‘omnibus diebus vitae suae, quibus nunc militat’¹⁶³, se peregrinum reputet. Et sic Dominus erit cum meo, benedictioneque dexterae ei benedicet.

16 - Item, decimo apparuit eis, cum, ut dicit Lucas, *adduxit eos foras in Bethaniam, ‘in montem scilicet Oliveti’*¹⁶⁴, *et elevatis manibus suis benedixit eis*¹⁶⁵; *et videntibus illis elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum*¹⁶⁶. In monte Oliveti, ‘idest misericordiae’¹⁶⁷, existentibus apparet Dominus. Unde dicitur in Exodo: *Apparuit Dominus Moysi, in flamma ignis de medio rubi; et videbat quod rubus arderet, et non combureretur*¹⁶⁸. Moysi, idest viro misericordiae, apparet Dominus in flamma ignis, idest compassione mentis. Sed, unde egreditur ista flamma? De medio rubi, idest pauperis, spinosi, tribulati, famelici, nudi, afflicti; cuius paupertatis spinis iustus compunctus, ad compassionem inflammatur, ut ipsius misereatur; et sic poterit videre quod rubus, pauper, ardebit maiore devotione, et non comburetur paupertate.

Eia ergo, fratres carissimi, qui in hac paschali Resurrectione estis congregati, obsecramus vos, ut cum sanctis feminis ematis virtutum aromata, denario bonae voluntatis, qua membra Christi, suavitate verbi et odore boni exempli, inungere possitis, ad memoriam vestrae mortis veniatis et in monumentum caelestis contemplationis introeatis, in qua magni consilii angelum, Dei Filium, ad dexteram Dei Patris residentem, videbitis. Qui in generali resurrectione, ‘cum venerit iudicare saeculum per ignem’¹⁶⁹, vobis gloriosus, non dico tantum decies, apparebit, sed semper; in aeternum et in saeculum saeculi ipsum sicuti est videbitis, cum ipso gaudebitis, cum ipso regnabitis. Quod nobis praestare dignetur qui a mortuis resurrexit, cui est honor et gloria, imperium et potestas, in caelo et in

¹⁵⁵ Cf. GLO. ORD., Ex 26,7

¹⁵⁶ Gen 48,3. Cf. HENRIQUE PINTO REMA, *Lusismo e occidentalismo de Santo Antonio*, in «Cultura Portuguesa», 1, 1981, pp. 7-9.

¹⁵⁷ GLO. INT., Gen 28,19: «Luza, “nux vel amygdalum”».

¹⁵⁸ Cf. AUG., *Ex supposititiis*, sermo 31, (*De virga Aaron*), 2, PL 39,1805-1806

¹⁵⁹ GLO. ORD., Is 19,18

¹⁶⁰ Cf. Mc 16,14

¹⁶¹ Cf. Act 1,4

¹⁶² Gen 26,2-3 (Vg. *Apparuitque Dominus et ait...*)

¹⁶³ Cf. Iob 14,14

¹⁶⁴ Ex concordantia cum Act 1,12

¹⁶⁵ Lc 24,50 (Vg. *eduxit autem eos...*)

¹⁶⁶ Act 1,9 (Vg. *Et cum haec dixisset, videntibus illis...*)

¹⁶⁷ Cf. GLO. ORD., Mt 21,1

¹⁶⁸ Ex ,2 (Vg. *Apparuitque ei Dominus...*)

¹⁶⁹ Cf. BREVIARIM ROMANUM, *Officium Defunctorum*, Ad Matutinum, Resp. IX

terra, in aeterna et per aeterna saecula. Dicat omnis fidelis anima, in hac paschali laetitia: Amen,
Alleluia.